

v.l.n.r. G. (Gercoline) van Beek MA, dr. V. (Vivienne) de Vogel, prof. dr. H. (Dike) van de Mheen

Gercoline van Beek is onderzoeker binnen het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht (promotieonderzoek naar financiële problematiek onder reclasseringscliënten). Vivienne de Vogel is lector Werken in Justitieel Kader aan de Hogeschool Utrecht en onderzoeker bij De Forensische Zorgspecialisten in Utrecht en Dike van de Mheen is Hoogleraar Transformaties in de zorg bij Tranzo, het wetenschappelijk centrum voor zorg en welzijn van Tilburg University.

DELINQUENTEN ALS KWETSBARE GROEP VOOR SCHULDENPROBLEMATIEK

Schulden onder reclasseringscliënten

Een kwetsbare groep burgers onder wie schuldenproblematiek in hoge mate voorkomt zijn delinquenten. Schuldenproblematiek onder deze doelgroep is sterk verweven met problemen op andere levensdomeinen en verhoogt bovendien het risico op terugval in criminaliteit. Reclasseringswerkers missen veelal handvatten om cliënten met schuldenproblematiek te begeleiden. Structurele vroegtijdige samenwerking met onder meer schuldhulpverlening is dan ook nodig om delinquenten met schuldenproblematiek adequaat te begeleiden.

Delinquenten als kwetsbare doelgroep

Veel onderzoek wordt gedaan naar oorzaken van schuldenproblematiek en naar verschillende groepen schuldenaren. Hierbij wordt onder meer gekeken naar diverse kwetsbare groepen burgers, zoals mensen met een licht verstandelijke beperking (lvb). Uit onderzoek dat wij de afgelopen jaren uitvoerden blijkt dat er nog een kwetsbare groep is onder wie schuldenproblematiek veel voorkomt maar voor wie nog weinig aandacht is, namelijk delinquenten. Elk jaar keren tienduizenden delinquenten vanuit detentie terug in de maatschappij. De reclassering houdt op een deel van hen toezicht met als doel maatschappelijke re-integratie te bevorderen en terugval in criminaliteit te beperken. Reclasseringswerkers merken in hun dagelijks werk regelmatig dat cliënten stappen zetten als het gaat om bijvoorbeeld het vinden van huisvesting en werk en het opbouwen van een sociaal netwerk, maar dat de schuldenproblematiek die velen van hen ervaren verdere stappen richting re-integratie belemmert.

“Bijna elke reclasseringscliënt heeft te maken met schuldenproblematiek of kampt al dan niet direct met financiële problematiek.”

Gevolgen van schuldenproblematiek voor delinquenten

Uit eerder onderzoek blijkt dat minstens twee derde van de doelgroep te maken heeft met schulden (Beerthuizen

et al., 2015; Jungmann et al., 2014). Recent eigen onderzoek laat zien dat bijna elke reclasseringscliënt te maken heeft met schuldenproblematiek of al dan niet direct kampt met financiële problematiek (Van Beek et al., 2020a, 2021). Deze schuldenproblematiek ontregelt veelal het leven van de doelgroep en kan veel stress veroorzaken (Wesdorp & Jungmann, 2016). Deze stress neemt de ruimte voor investering in andere zaken die belangrijk zijn voor re-integratie, zoals het vinden van huisvesting en werk, in beslag. Bovendien is voor het werken aan zowel duurzame vermindering van crimineel gedrag als aan structurele oplossingen voor schuldenproblematiek gedragsverandering nodig, wat veel vraagt van de kwetsbare doelgroep. Schuldenproblematiek zorgt dan ook vaak voor een verhoogd risico op terugval in criminaliteit. Bovendien zijn veel cliënten niet in staat hun schulden (zelfstandig) op te lossen, waardoor zij hun toekomst vaak als uitzichtloos ervaren:

“Ik ben netjes opgevoed en heb één fout gemaakt, maar je kunt haast worden gedwongen om toch weer het criminele pad op te gaan. Dat heb ik ook tegen de rechter gezegd: “Dat ik reclasseringstoezicht krijg vind ik niet meer dan terecht, maar met de ontnemingsvordering van tienduizenden euro’s tekent u voor mij tussen aanhalingstekens wel mijn doodsvonniss, want hoe moet ik dat bedrag ooit op een éérlijke manier gaan betalen? Op een nette manier ben ik over twintig jaar klaar. Ik kan helemaal niets die jaren.” Dus ik kom er nooit vanaf, het is uitzichtloos. Ik kan niets opbouwen, ik kan geen lening afsluiten, geen auto kopen, niet samenwonen. Het is iets wat als een zwaard boven je hoofd hangt.” (Reclasseringscliënt)

In theorie kunnen ook reclasseringscliënten gebruik maken van reguliere schuldhulpverlening. In de praktijk hebben zij hiertoe om allerlei redenen echter veelal geen

toegang. Zo voldoen ze vaak niet aan de voorwaarden voor toelating, vallen ze tijdens het traject terug in criminaliteit of belemmeren illegale geldstromen effectieve hulpverlening. Reclasseringswerkers geven aan in de dagelijkse praktijk concrete handvatten te missen om cliënten te begeleiden bij schuldenproblematiek en bij gebrek aan een eenduidige methodische aanpak zoeken zij hun eigen weg. Kortom, de omvang en ernst van de schuldenproblematiek onder reclasseringscliënten is groot en ondersteuning bij het oplossen ervan mist vaak.

Relatie tussen schulden en criminaliteit

De resultaten van een literatuurstudie die we uitvoerden om meer zicht te krijgen op de samenhang tussen schulden en criminaliteit tonen aan dat er een sterke relatie is tussen financiële problemen en criminaliteit, ongeacht het type criminaliteit (Aaltonen et al., 2016; Blom et al. 2011; Van Beek et al., 2020a). Ook laten de bevindingen zien dat criminaliteit het risico op schulden vergroot en schulden op hun beurt een risicofactor vormen voor criminaliteit. Dit laat zien dat delinquenten met schulden een groter risico hebben op terugval in criminaliteit en delinquenten die recidiveren een groter risico hebben op schulden (Van Beek et al., 2020a). Schuldenproblematiek en criminaliteit lijken elkaar dus wederzijds te beïnvloeden en versterken. Bovendien lijkt schuldenproblematiek dus niet alleen een risicofactor te zijn voor criminaliteit, maar kan criminaliteit vervolgens ook weer leiden tot steeds erger wordende schuldenproblematiek (Baldry et al., 2003; Harris et al., 2010).

“Schuldenproblematiek onder delinquenten is sterk verweven met problemen op andere levensdomeinen en verhoogt bovendien het risico op terugval in criminaliteit.”

Samenhang schuldenproblematiek en problemen op andere levensdomeinen

Dossieronderzoek laat verder zien dat veel problemen van reclasseringscliënten hun oorsprong al vinden in de vroege jeugd en dat dit ook geldt voor schuldenproblematiek (Van Beek et al., 2020a). Veel cliënten ervoeren in hun jeugd een gebrek aan continuïteit, stabiliteit en affectie, wat heeft geleid tot mentale en gedragsproble-

men. Als gevolg daarvan waren ze niet in staat hun opleiding af te ronden of te werken en hadden ze geen stabiele inkomstenbron. Verder blijkt dat de meerderheid van de cliënten meerdere complexe psychische en fysieke gezondheidsproblemen kent die hun mogelijkheid om te werken en hun financiën te beheren negatief beïnvloedt. Ondanks dat deze factoren dus een belangrijke rol spelen, bleek uit de dossiers dat reclasseringswerkers vaak geen aandacht besteden aan de relevantie hiervan voor financiële begeleiding. In bredere zin blijkt dat reclasseringswerkers niet op structurele basis aandacht besteden aan financiën, schulden en financiële begeleiding. Vaak is bijvoorbeeld de schuldhoogte enkel ruw geschat of helemaal onbekend en is niet of niet volledig bekend bij welke schuldeisers er schulden zijn (waarbij uiteraard ook een grote rol speelt dat cliënten dit zelf vaak ook niet weten). Bij cliënten voor wie dit wel bekend was, viel op dat zij vaak schulden hebben bij schuldeisers die juist voor extra barrières zorgen bij de terugkeer in de maatschappij, zoals het Centraal Justitiele Incassobureau (CJIB) en zorgverzekeraars. Daarnaast valt op dat cliënten zelden structurele begeleiding krijgen ten aanzien van financiën. Het type begeleiding dat het meest voorkomt, is beschermingsbewind. Beschermingsbewind is echter niet erop gericht dat cliënten leren weer zelf hun financiën te beheren en een legaal en voldoende inkomen te genereren. Bovendien is onder meer door de media diverse keren belicht dat de kwaliteit van beschermingsbewindvoerders wisselt (Eilings, 2018; Kuijpers et al., 2018).

Kijkend naar de samenhang tussen de factoren in de verschillende levensdomeinen valt op dat veel cliënten een beperkte of niet-afgeronde opleiding hebben, waardoor ze vaak moeilijker aan een baan komen, wat de kans op een inkomen om van rond te komen verkleint. Hierbij speelt een gebrek aan vaardigheden of gedragsproblematiek regelmatig een rol. Gebrek aan werk vormt een belangrijke risicofactor voor zowel schuldenproblematiek als criminaliteit; soms direct omdat cliënten structuur missen en daardoor in criminaliteit vervallen, soms indirect omdat het leidt tot een gebrek aan inkomsten. Ook gedragsproblemen, mentale en fysieke problemen en verslaving kunnen hierin een rol spelen en de problematiek versterken. Deze bevindingen ondersteunen de beschermende rol van het hebben van werk. Ook kan het andersom zo zijn dat criminaliteit het voltooiën van een opleiding of het behouden van werk bemoeilijkt, wat de schuldenproblematiek op haar beurt weer kan vergroten. Al met al laat het dossieronderzoek dus zien dat de kern van schulden complex en diepgeworteld is en begeleiding bemoeilijkt en dat reclasseringswerkers vaak beperkte informatie hebben

over de financiële situatie van cliënten. Ook laat het onderzoek zien dat schulden niet alleen een aparte risicofactor vormen voor criminaliteit, maar dat schulden en criminaliteit zijn gerelateerd via andere risicofactoren. Problemen op andere levensdomeinen, zoals een gebrek aan inkomen, een beperkte of niet afgeronde opleiding en mentale en fysieke gezondheidsproblemen, interfereren sterk met elkaar en vergroten het risico op zowel schulden als criminaliteit (Van Beek et al., 2020b).

Oorzaken schuldenproblematiek onder delinquenten

Interviews die we hielden met reclasseringswerkers en -cliënten bevestigen het beeld van schuldenproblematiek als grote en veelvoorkomende problematiek onder reclasseringscliënten met een sterke invloed op zowel het leven van cliënten als op het reclasseringstraject specifiek, omdat het veel stress veroorzaakt en daardoor op meerdere manieren resocialisatie belemmert (Van Beek et al., 2021). Veel reclasseringswerkers benoemden ook dat de oorzaak van schuldenproblematiek vaak al ligt in het feit dat veel cliënten in hun jeugd nooit hebben leren omgaan met financiën en in andere problematiek die veelal al op jonge leeftijd voorkomt, waardoor cliënten vaak ook minder vaardigheden hebben om te herstellen uit lastige situaties, zoals life events:

“Het begint al ver voordat ze bij me binnenkomen. Dat hele patroon van inadequaat omgaan met heel veel dingen op meerdere leefgebieden, competenties die te maken hebben met opvoeding, leren, IQ, leidt uiteindelijk vroeg of laat tot delictgedrag. Er is een algemeen onvermogen of onmacht in het omgaan met het ingewikkelde leven dat een rode draad is in iemands leven.” (Reclasseringswerker)

Verder zijn veelgenoemde oorzaken verslaving, psychische en gedragsproblemen en sociale en culturele factoren zoals een taboe en gevoel van schaamte ten aanzien van het delen van problemen en het zoeken van hulp daarvoor.

Begeleiding bij schuldenproblematiek onder reclasseringscliënten

Begeleiding van cliënten met schuldenproblematiek blijkt in de praktijk vaak lastig. Oorzaken hiervan zijn onder meer dat ze veel stress ervaren als gevolg van de schulden, niet altijd flexibiliteit en maatwerk ervaren in de benadering vanuit organisaties en praktische randvoorwaarden die nodig zijn om stappen te zetten in het aanpakken van schuldenproblematiek, zoals een uitkering en huisvesting, dikwijls ontbreken.

“Structurele vroegtijdige samenwerking met onder meer schuldhulpverlening is nodig om delinquenten met schuldenproblematiek adequaat te begeleiden.”

Het traject van het aanpakken van schulden is zwaar en de extra belemmeringen die cliënten ondervinden als gevolg van hun schuldenproblematiek ervaren ze vaak als onrechtvaardig en als extra straf naast de straf die zij opgelegd hebben gekregen als gevolg van hun criminele activiteiten:

“Het is eigenlijk best knap als je heel veel problemen hebt en dan toch geen schulden weet te maken. Ook is het zo dat een deel van de mensen een soort ‘quick fix’ wil, maar je moet daar ook op de lange termijn zelf iets in doen. Ook wat de schulden betreft zeg ik vaak tegen mensen: “Je hebt die puinzooi in vijf of tien jaar gemaakt. Het gaat niet zo zijn dat als jij ineens recht gaat lopen ineens alle problemen zijn opgelost. Die moet je nog uit het verleden oplossen.” Dat voelt soms als onrecht: “Nu ben ik goed bezig en dan lukt het nog niet.” En ook als je uit een schuldenregeling komt heb je niet de beste baan, dan blijf je een laag inkomen houden.” (Reclasseringswerker)

Daarnaast blijkt uit de interviews dat niet alleen cliënten zelf kampen met de uitzichtloosheid van hun situatie, maar ook reclasseringswerkers zich regelmatig machteloos voelen in de begeleiding van cliënten met schuldenproblematiek. Zij worstelen bovendien vaak met het überhaupt bespreekbaar maken en aanpakken van schuldenproblematiek en ervaren een gebrek aan kennis en vaardigheden om hiermee aan de slag te gaan. Daarbij ervaren velen van hen een gebrek aan structurele samenwerking met andere partijen, zoals de gemeentelijke schuldhulpverlening:

“Ik moet ook voor mijn cliënten niet laten blijken dat ik er zelf soms ook wel eens moedeloos van word. De ene collega is er meer in thuis dan de andere, dus je kunt op basis van je eigen competenties daarin meer of minder doen. Zeker rondom schuldhulp vind ik ons tweedelijns [oftewel: ligt de eerstelijns verantwoordelijkheid primair bij de reguliere schuldhulpverlening

en zijn wij als reclasseringswerkers niet deskundig, red.]. *Ik vind het ook een vak apart en dat zeg ik ook tegen de cliënten. Maar ik zeg ook: "Joh, die schuldhulp, dat is echt deskundigheid. Ik ga zorgen dat je op de goede plek komt." En dan maar hopen dat het een goede plek is. Ik heb er wisselende ervaringen mee, maar er is geen ander instituut, dus dan doen we het maar."* (Reclasseringswerker)

Implicaties van de bevindingen

1. De sterke samenhang tussen schuldenproblematiek en criminaliteit toont aan dat financiële begeleiding niet alleen op financieel inzicht moet zijn gericht, maar ook op de mate waarin schulden een risicofactor vormen voor andere problemen zoals criminaliteit. Dit betekent dat het belangrijk is dat tijdens de begeleiding van cliënten meer aandacht wordt besteed aan schulden als potentiële risicofactor voor crimineel gedrag.
2. Het onderzoek laat bovendien zien dat schuldenproblematiek niet op zichzelf staat, maar in samenhang met andere levensdomeinen moet worden benaderd en moet worden beschouwd als onderliggende risicofactor voor andere problemen.
3. Op maatschappelijk niveau laat het onderzoek de complexiteit van het schuldensysteem zien en onderstreept het dat de negatieve gevolgen van schulden juist voor de kwetsbare doelgroep van reclasseringscliënten extra complex zijn, omdat ze de weg uit de criminaliteit terug in de maatschappij belemmeren.
4. Tot slot laat het onderzoek zien dat systematische samenwerking rondom schulden nodig is. Voor effectieve begeleiding van reclasseringscliënten met schuldenproblematiek is het essentieel dat de verschillende bij de cliënt betrokken professionals vanaf het begin van het traject echt integraal samenwerken. Hierbij gaat het niet alleen om het frequent bij elkaar opvragen van de stand van zaken omtrent de cliënt, maar ook om het vroegtijdig samen optrekken en inschakelen van el-

kaars expertise. Daarbij is goede onderlinge informatie-uitwisseling en maatwerk van belang, zodat de continuïteit van de hulpverlening kan worden geborgd.

Literatuurlijst

- Aaltonen, M., Oksanen, A., & Kivivuori, J. (2016). Debt problems and crime. *Criminology*, 54, 307–331. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12103>
- Baldry, E., McDonnell, D., Mapleson, P., & Peeters, M. (2003). *Ex-prisoners and accommodation: What bearing do different forms of housing have on social reintegration?* Melbourne: AHURI.
- Beerhuizen, M. G. C. J., Beijersbergen K. A., Noordhuizen, S., & Weijters, G. (2015). *Vierde meting van de monitor nazorg ex-gedetineerden*. Den Haag: WODC.
- Blom, M., Weijters, G., & Van der Laan, A. M. (2011). *Problemen met geld en delinquent gedrag van adolescenten*. Den Haag: WODC.
- Eilings, M. (2018, 1 mei). Weinig zicht op kwaliteit bewindvoering, mensen in de schulden de dupe. NOS.
- Harris, A., Evans, H., & Beckett, K. (2010). Drawing blood from stones: Legal debt and social inequality in the contemporary United States. *American Journal of Sociology*, 115, 753–1799. <https://doi.org/10.1086/651940>
- Jungmann, N., Menger, A., Anderson, M. A. R. C., & Stam, D. (2014). *Gevangen in schuld*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Kuijpers, K., Muntz, T., & Staal, T. (2019, 2 mei). "Ik ben financieel gehandicapt gemaakt". *De Groene Amsterdammer*.
- Van Beek, G., De Vogel, V., & Van de Mheen, D. (2020a). The relationship between debt and crime: A systematic and scoping review. *European Journal of Probation*, 13, 41–71. <https://doi.org/10.1177/2066220320964896>
- Van Beek, G., De Vogel, V., & Van de Mheen, D. (2020b). How serious is debt among probation clients? A study into the prevalence and scope of debt in a Dutch probation sample. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 1–23, online first, <https://doi.org/10.1177/0306624X20981036>
- Van Beek, G., De Vogel, V., & Van de Mheen, D. (2021). How to assist probationers with debt problems during supervision? A qualitative study into the experiences of both probation officers and clients. *Crime & Delinquency*, online first. <https://doi.org/10.1177%2F0011128721999343>
- Wesdorp, P., & Jungmann, N. (2016). *Werkwijzer 1 Impact: Hoe beïnvloeden schulden het gedrag van mensen?* Utrecht: Hogeschool Utrecht.